

Birka Studies. Investigations in the Black Earth. Vol. 1, Early Investigations and Future Plans, Stockholm 1992, red. B. Ambrosiani i H. Clarke, ss. 136, 34 fot. i ryc.

Trudno przeceniać znaczenie takiego stanowiska jak Birka dla badań nad początkami procesów urbanizacyjnych w Europie Północnej, a w Skandynawii w szczególności. To centrum handlowe wzmiankowane w źródłach już w IX wieku, od dziesiątków lat przyciągało zainteresowanie pokoleń badaczy. Pomimo podnoszonych niekiedy wątpliwości, utrzymała się pochodząca jeszcze z późnego średniowiecza identyfikacja lokalizująca Birkę na wyspie Björkö, która znajduje się na jez. Mälaren, 30 km na zachód od Sztokholmu. Pierwsze poszukiwania terenowe rozpoczęto tam wprawdzie już w XVII wieku, niemniej ciągle daje się odczuć znaczna dysproporcja w rozpoznaniu obiektu. O ile bowiem dobrze poznane są cmentarzyska Birki – co jest zasługą prowadzącego poszukiwania w 2 poł. XIX w. H. Stolpe, oraz późniejszych opracowań zespołów kierowanych przez H. Arbmana i G. Arwidsson¹ – o tyle ciągle zagadką pozostaje Svarta Jorden (Czarna Ziemia), miejsce właściwej osady i przylegające do niej trzy porty. Jednymi z nielicznych dotychczas prób spenetrowania tej części wyspy były długie, wąskie przekopy, wykonane w latach siedemdziesiątych ubiegłego stulecia przez H. Stolpe i nie wyeksplorowane do calca, oraz prowadzone na bardzo ograniczoną skalę przez B. Ambrosianiego i B. Arrhenius pierwsze nowoczesne wykopaliska, które w la-

tach 1969–1971 doprowadziły do odkrycia kamiennej podwaliny schodzącego do jeziora pomostu².

Wzmiankowana tu luka poznawcza stawała się coraz bardziej dotkliwa w latach ostatnich, które przyniosły nowe dane dotyczące innych wczesnych ośrodków miejskich rejonu Bałtyku. Stan ten legł bez wątplenia u podstaw zainicjowania zaplanowanego na 5 lat projektu badawczego, z którym związana jest omawiana publikacja. Na wstępie słów kilka należy poświęcić samemu projektowi stanowiącemu – jak sądzę – pod pewnymi względami nową jakość w badaniach wczesnośredniowiecznych miast strefy bałtyckiej. Finansowane przez prywatnych sponsorów prace badawcze prowadzone są przez B. Ambrosianiego i jego zespół z Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museer. Prace terenowe są w zamierzeniu również wszechstronnym poligonem doświadczalnym bazującym m.in. na wykorzystaniu najnowocześniejszego sprzętu pomiarowego sprzężonego z systemem komputerowym, co determinuje np. sposób prowadzenia dokumentacji rysunkowej, oraz na dopracowywanej ciągle metodzie eksploracji warstw i ich opisowej dokumentacji. Do współpracy zaproszonych zostało kilkudziesięciu uznanych badaczy z kilku krajów (w tym gronie trzech Polaków), skupionych w tzw. Birka Circle, oraz w spotykającej się corocznie w trakcie wykopalisk tzw. Reference

¹ H. ARBMAN, Birka I. Die Gräber, Stockholm 1940–1943; G. ARWIDSSON, Birka II:1–3, Stockholm 1984–1989; A.-S. GRÄSLUND, The Burial Customs. A study of the Graves on Björkö. Birka IV, Stockholm 1980.

² B. AMBROSIANI, B. ARRHENIUS i in., Birka. Svarta Jordens Hamnområde. Arkeologisk undersökning 1970–1971, Riksantikvarieämbetet Rapport CI, Stockholm 1973, zob. także rozdz. 5. w omawianej publikacji.

Group. W każdym sezonie badawczym rozdzielanych jest kilka stypendiów dla młodszych archeologów spoza Szwecji.

Omawiana tutaj pozycja stanowi pierwszy z zaplanowanej na kilka tomów serii naukowej prezentującej w języku angielskim rezultaty prowadzonych badań³. Do ich zakończenia pozostało co prawda jeszcze trochę czasu, ale bieżąca publikacja wyników uznana została za jedno z podstawowych zadań w działalności zespołu badawczego. Pierwszy tom, zgodnie z podtytułem – „Early Investigations and Future Plans” – jest swoistym punktem wyjściowym sumującym starsze badania i prezentującym sposób podejścia do zagadnienia wraz z planami związanymi z bieżącym projektem. Książka składa się z siedmiu artykułów i dwóch suplementów, a całość poprzedzona została wstępem pióra B. Ambrosianiego, który zresztą jest autorem aż czterech części i jednego z suplementów.

Artykuł pierwszy zatytułowany „What is Birka” napisany przez B. Ambrosianiego stanowi przystępne kompendium podstawowej wiedzy o stanowisku. W znacznej części jest to powtórzenie wiadomości zawartych w publikowanej przed kilkoma laty broszurze⁴. Znajdujemy tu dane o pierwszych wzmiankach źródłowych dotyczących Birki, pochodzących z dzieł Rimberta i Adama z Bremy, oraz argumenty przemawiające za lokalizacją Birki na wyspie Björkö.

W przejrzystym wykładzie przedstawiona jest topografia wyspy, zasięg poszczególnych członów skomplikowanego kompleksu archeologicznego, a także rozwarstwienie chronologiczne cmentarzysk wykonane na podstawie starszych badań.

Autorką drugiej pomieszczonej w książce pracy jest E. Hyenstrand, która w tekście zatytułowanym „Early Discoveries in the Black Earth” prezentuje szczegółowo historię zainteresowań wyspą i prowadzonych tam wykopalisk. Główny nacisk położony został oczywiście na badania obszaru Svarta Jorden, początki których sięgają lat 80. XVII wieku. Omówienie poszukiwań, jakie miały miejsce na Björkö w okresie pomiędzy XVII a XIX wiekiem, ilustrowane jest przez liczne cytaty z prac i listów pracujących

tam badaczy. Również w bieżącym stuleciu kilkakrotnie podejmowano próby wykopalisk w obrębie osady. Wszystkie z nich miały jednak bardzo ograniczony charakter, co można powiedzieć zarówno o poszukiwaniach H. Arbmanna w latach 1932 i 1934, B. Ambrosianiego i B. Arrhenius (1969–1971) oraz tej ostatniej w latach 1975, 1978–1980. Nic więc dziwnego, że większość dotychczasowych publikacji dotyczących Birki wykorzystuje głównie materiały pochodzące z cmentarzysk.

Swego rodzaju uzupełnieniem artykułu E. Hyenstrand jest opracowany przez M. Johansson i zamieszczony w końcowej partii książki pierwszy suplement, na który składają się podane do druku sprawozdania pisane przez H. Stolpe w latach 1871–1877 dla Królewskiej Akademii.

Do historii badań wyspy nawiązują także dwa kolejne artykuły, w których autorzy prezentują wybrane kategorie zabytków odkrytych w Birce. T. Zachrisson w pracy zatytułowanej „Silver and Gold Hoards from the Black Earth” przedstawia odkryte tam w latach 1872–1874 skarby, i przy okazji śledzi okoliczności ich znalezienia oraz kontrowersje dotyczące ich liczby. Według wersji najbardziej prawdopodobnej w wymienionych latach odkryto trzy srebrne i jeden złoty skarb. Największy z nich, ważący ponad dwa kilogramy, składał się ze srebrnych ozdób i monet, głównie arabskiego pochodzenia. Do dzisiejszego dnia stanowi on jeden z podstawowych elementów datowania Birki. Wchodzące w jego skład monety bite były na przestrzeni ca 300 lat, a najmłodsza z nich wyemitowana przed rokiem 967 jest w ogóle najmłodszą monetą znaną w Birce, co szczególnie wobec braku monet angielskich z końca X wieku przyjmowane jest powszechnie za dowód upadku Birki przed końcem tego stulecia. Moment ten dość zgodnie datowany jest na lata 70. X wieku. Bardzo cenna w kontekście obecnych badań jest zamieszczona w artykule analiza zapisów i listów H. Stolpe oraz przeprowadzona na ich podstawie próba przestrzennej i stratygraficznej lokalizacji odkryć. Największe problemy pod tym względem sprawia składający się głównie z ozdób tzw. złoty skarb Grönso, który miał być znaleziony w płd. części wyspy, we wczesnym średniowieczu oddzielonej wodą od Birki. Istnieją jednak poszlaki wskazujące, iż odkryto go na obszarze Svarta Jorden podczas nieobecności H. Stolpe na wyspie.

W artykule „Runes and Runestones from Birka” S. Nyström przedstawił wzbogacony o krótką analizę katalog wszystkich odkrytych dotąd na Björkö znalezisk runicznych. Tylko jedno z nich posiada w pełni zachowaną inskrypcję wyrytą na kamieniu. W pozostałych przypadkach mamy do czynienia

³ Od kilku lat ukazują się jednocześnie kolejne tomy popularnonaukowej serii wydawniczej „Birka Vikinga Staden”. Autorami książek, doskonale przygotowanych pod względem edytorskim, są B. AMBROSIANI i dziennikarz telewizyjny B. G. ERIKSON. Zob. B. AMBROSIANI, B. G. ERIKSON, *Birka Vikinga Staden*, vol. 1, Helsingborg 1991; vol. 2, 1992; vol. 3, 1993. Por. również recenzję tomu pierwszego pióra L. LECIEJEWICZA, „Przegląd Archeologiczny” t. 40, 1992, s. 136–138.

⁴ B. AMBROSIANI, *Birka on the Island of Björkö*, Uddevalla 1988.

z fragmentami napisów, które zachowały się bądź na kamieniu (w tym między innymi na osełce), bądź też na kości. Bodaj najciekawszy z nich został wykonany na srebrnej zawieszce znanej w literaturze jako amulet z Birki, odkryty w latach siedemdziesiątych XIX wieku w jednym z grobów. Warto przy okazji zwrócić uwagę na podkreślony przez autora fakt zaskakująco małej liczby napisów runicznych odkrytych dotychczas w Birce.

Ostatnim artykułem z serii dotyczącej historii badań jest praca B. Ambrosianiego „Excavations in the Black Earth Harbour 1969–71”, przypominająca publikowane przed dwudziestu laty wyniki badań, które doprowadziły m.in. do odkrycia kamiennych relikwii pomostu oraz pozwoliły na ustalenie pierwotnej linii brzegowej wyspy. W ciągu ostatniego tysiąclecia podlegała ona znacznym wahnięciom powodowanym nie tylko zmianami klimatycznymi, lecz głównie tektonicznym wynoszeniem lądu z prędkością 0,5 m na stulecie, co oznacza, że w okresie wikińskim linia brzegowa Birki znajdowała się 5 m powyżej obecnego poziomu. Oprócz analizy stratygraficznej, w pracy znalazło się również omówienie odkrytych zabytków ruchomych wykonanych z kości, rogu, szkła, żelaza i innych metali, a także form odlewniczych i ceramiki.

Dwa ostatnie pomieszczone w książce szkice napisane przez B. Ambrosianiego dotyczą organizacyjnych i metodycznych problemów bieżącego projektu badawczego. W pierwszym z nich zatytułowanym „Excavations at Birka 1990–1994: Setting up the Project” autor przedstawia, jak doszło do rozpoczęcia prac i precyzuje ich główne założenia. Za jeden z podstawowych celów badań obrano zostało rozpoznanie rozplanowania osady, a szczególnie układu działek. Na ten aspekt badań ośrodków wczesnomiejskich od pewnego czasu kładziony jest szczególny nacisk w krajach północno-zachodniej Europy. Wobec bardzo interesujących i zachęcających wyników uzyskiwanych np. w Ribe, Trondheim czy Sigtunie brak danych dla Birki staje się szczególnie dotkliwy. Spośród pozostałych głównych celów prac autor wymienia przesłedzenie relacji pomiędzy Birką a jej zapleczem osadniczym, topografię a wreszcie przemiany środowiska naturalnego. Równie ważnym, choć nie wspomnianym tutaj, problemem do rozwiązania jest kwestia datowania początków Birki, które utarło się sytuować w okolicach roku 800. Według zamieszczonych w innym miejscu opinii B. Ambrosianiego⁵, istnieją przesłanki mogące sugerować nieco wcześniejszą genezę stanowiska, sięgającą być może 2 poł. VIII wieku.

Do realizacji tak zakreślonych celów dobrane zostały odpowiednio zaawansowane metody i sprzęt, a więc przygotowany specjalnie z myślą o projekcie system komputerowy i sprzężony z nim sprzęt pomiarowy pozwalający na wykonywanie pomiarów elektronicznych wprowadzanych bezpośrednio do bazy danych.

Otoczona pozostałościami wału powierzchnia właściwej osady zajmuje obszar około 7 ha przy nawarstwieniach kulturowych sięgających głębokości 2 m. Za jedną z ważniejszych kwestii uznano wobec tego usytuowanie wykopu. Temu zagadnieniu poświęcony został krótki szkic zatytułowany „The Choice of Excavation Site”. Zgodnie ze wstępnymi założeniami w trakcie trwającego 5 lat projektu przebadac miano obszar o powierzchni około 500–1000 m² charakteryzujący się odpowiednią miąższością nawarstwień i nie zniszczony przez starsze wykopy. W okresie przygotowawczym podjęto więc szereg zabiegów takich jak zdjęcia lotnicze, wiercenia, analiza szkiców terenowych H. Stolpe, i za miejsce prac obrano teren znajdujący się w pobliżu wykopu z lat 1969–1971.

Bodaj czy nie jedną z najciekawszych partii książki jest drugi suplement dotyczący działalności tzw. Reference Group w roku 1990. Jeszcze w 1989 r. kierujący projektem B. Ambrosiani zaprosił do współpracy 48 wybranych naukowców z różnych krajów Europy, a w omawianym suplemencie przytacza posegregowane tematycznie opinie zawarte w otrzymanych odpowiedziach. Lektura to niezmiernie interesująca. Oprócz bowiem preferencji pewnych zagadnień badawczych, na jakie kładą nacisk poszczególni uczeni, dostrzegamy tu również zderzenie różnorodnych poglądów dotyczących metodyki badań stanowisk o charakterze miejskim. Ciekawe w tym względzie są np. opinie o pożądanej lokalizacji i wielkości wykopu. A więc: czy rozpoznawać stanowisko za pomocą szeregu wykopów sondażowych, jednego długiego wykopu dającego przekrój przez cały obiekt, czy też przebadac powierzchnię jednego, maksymalnie rozległego wykopu oddalonego od terenu badań wcześniejszych? Rzecz to nader istotna, a wyraźne poglądy dają ciekawy obraz tradycji badawczych, tendencji i kierunków, ku którym zmierzać będzie w najbliższym czasie rozwój archeologii miast.

Omawiana tu publikacja nie przynosi jeszcze żadnych nowych danych źródłowych dotyczących Birki. W samym założeniu stanowić bowiem miała jedynie podsumowanie historii i stanu badań oraz przedstawienie celów i metod projektu zaplanowanego na lata 1990–1994. Szczególnie to drugie zamierzenie wydaje się niezmiernie cenne wobec bardzo intensywnie rozwijających się w ostatnich latach zainteresowań stanowiskami o charakterze miejskim.

⁵ Por. przyp. 4.

Książka jest bez wątpienia wyrazem dążeń do kronikarskiej wręcz rejestracji wszelkich poczynań związanych z trwającymi badaniami, co wynika zapewne ze świadomości wyjątkowego, nie tylko przecież naukowego znaczenia Birki. Prowadzone tam prace stanowiąc mogą, w przypadku powodzenia, ważny krok naprzód także w dziedzinie metodyki i organizacji tego typu badań, i dlatego można je traktować pod pewnymi względami jako poletko doświadczalne. Dobrze więc się stało, że prowadzący badania zdecydowali się prezentować swoje prace już od etapu wstępnego, co przecież zdarza się niezbyt często.

Adres autora:

Mgr Marian Rębkowski
Instytut Archeologii i Etnologii PAN
Zespół Badawczy w Kołobrzegu
78-100 Kołobrzeg
ul. Kamienna 1

Dzięki temu otrzymamy, jak sędzę, pełny zapis prowadzonego w Birce przedsięwzięcia, jako że całość zaplanowano na 16 tomów. Można przy okazji zauważyć, iż seryjne wydawnictwa publikujące studia i całościowe wyniki wielosezonowych badań ośrodków miejskich stały się w północno-zachodniej Europie standardem.

Podkreślić wreszcie wypada doskonałą szatę graficzną i opracowanie techniczne tomu, który zaopatrzony został w bardzo dobrej jakości ilustracje, w tym kolorowe zdjęcia i mapy.

Marian Rębkowski